

**Türkiye’de Gübre Sektörü
BİR SEKTÖRDE SONA DOĞRU**

**PETROL-İŞ ARAŞTIRMA
MAYIS 2006**

Türkiye’de Gübre Sektörü BİR SEKTÖRDE SONA DOĞRU

Bitkisel üretimde verimliliği arttırmanın yolu, tarımsal girdilerin etkin ve yoğun kullanılmasıdır. Tarım sektöründe birim alandaki üretime katkısı bakımından gübre üretimi, açlıkla mücadele ve dengeli beslenmeyi sağlayan önemli bir sanayi koludur. Kimyevi gübreler, verim artırıcı girdilerden olup tarımsal ürün maliyetlerinde, %20’ye yakın paya sahip olmakla birlikte ürün verimliliğini, %50 gibi yüksek bir oranda artırabilmektedir. Gübre sektörünün bir diğer önemli yanı hem gıda fiyatlarını hem de ülke ekonomisini doğrudan belirleyebilen kritik sektörlerden bir tanesi olmasıdır. Bu nedenle gübre sektöründe geliştirilen politikalarda ülkeler, bu sektöre ilişkin uzun vadeli perspektifle hareket etmektedirler. Geliştirilen perspektiflerde, ülkenin tarımsal politikaları buna bağlı olarak gübre ihtiyacı ve sektöre gerekli hammadde kaynakları dikkate alınmaktadır.

Türkiye’nin gübre sektöründe uzun süredir, ülke çıkarlarını düşünen uzun vadeli bir perspektifle hareket etmediği görülmektedir. Bunun sonucunda ise gübre üretimi düşmekte ve sektör giderek dışa bağımlı hale gelmektedir. İthal gübreler pazarda yaygınlaşırken yerli üreticilerin de üretim yerine ithalat faaliyetine kaydıkları gözlenmektedir. Bahsedilen eğilim devam ettiği takdirde, orta vadede sektörün üretim yerine pazarlamaya yöneleceği açıktır. Bu nedenle, sektöre ilişkin uzun vadeli, ihtiyaçları gözeten ve yerli üretimi teşvik eden politikaların nasıl geliştirilebileceği üzerine sektörün tüm bileşenlerinin dâhil olduğu, ciddi bir tartışma sürecinin yaratılması gerekmektedir.

Sektörün genel yapısı

Kimyasal gübreler, azotlu, fosfatlı, potaslı ve kompoze olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Genel olarak gübre üretiminin %92’si tarım sektöründe değerlendirilmektedir. Gübre sektöründe üretim maliyetlerinin yaklaşık %80’ini kullanılan hammaddeler oluşturmaktadır. Ana girdisi doğal gaz olan azotlu gübrelerde %90’ın üzerine çıkmaktadır.

Dünyada tüketilen gübrelerin %59’u azotlu, %24’ü fosfatlı ve %17’si ise potaslı gübredir. Bu oranlar, gübre kullanımı açısından Türkiye’de de benzer şekildedir. Dünyadan farklı olarak ülkemizde azotlu gübre tüketimi daha hâkimdir ve %70’lere kadar çıkmaktadır, ancak potaslı gübreler oransal olarak daha az tüketilmektedir.

Türkiye’de gübre kullanımı hektar başına 85 kg düzeyindedir. Bu düzey, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Komşumuz Yunanistan’da hektar başına 115 kg, İspanya’da 155 kg ve İngiltere’de 283 kg olan gübre kullanımı rakamları, ülkemizdeki kullanımın düşük seviyesine ilişkin yeterli veri sunmaktadır.

İthal hammaddeler

Gübre üretiminde kullanılan hammaddeler, fosfat kayası, pirit, asfaltit, potasyum, amonyak, doğal gaz ve petroldür. Türkiye bu girdileri, büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılamaktadır. Bu durum girdi maliyetleri nedeniyle yerli gübre sanayinin rekabet gücünü aşağı çekmektedir. Yoğun ithalat nedeniyle, gübre sektöründe maliyetlerin %80’in üzerindeki kısmına ilişkin yerli sanayi hiçbir tasarruf hakkına sahip olamamaktadır. Azotlu gübreler için tamamen dışa bağımlı olduğumuz doğal gaz girdisinde bu sorun daha derin yaşanmaktadır.

Dünya doğal gaz pazarı, yüksek maliyetli ve düşük maliyetli bölgelere bölünmüş durumdadır. Kuzey Amerika’da, doğal gaza sanayi kullanımında duyulan ihtiyaç ve rekabet ile sınırlı arz nedeniyle, doğal gaz fiyatları yüksektir. En önemli doğal gaz üreticilerinden Rusya’da fiyatlar, koyulan rekabet bozucu sınırlamalar nedeniyle düşük gerçekleşmekte, ancak sübvans edilen doğal gazı yurtdışına satarken yüksek fiyat uygulanmaktadır. Diğer yandan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi doğal gaz üretiminde ön sıralarda olan bölgelerde, üretim iç talebin oldukça üzerinde olduğu için fiyatlar düşük seyretmektedir.

Türkiye’de doğal gaz fiyatları ise, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da gerçekleşen fiyatlarla benzer düzeylerde ve paralel oluşmaktadır. Ancak, Türkiye fiyatları, özellikle doğal gaz zengini ülkelerdeki fiyatların oldukça üzerindedir. Fiyatlar ile ilgili şöyle bir karşılaştırma yapmak mümkündür:

2004 yılında sanayide kullanılan doğal gaz fiyatları bin m3 başına ABD’de 174 dolar, Kanada’da 158, Arjantin’de 33, Rusya’da 23, Ortadoğu’da ve Kuzey Afrika’da 21, Ukrayna’da 44, Batı Avrupa ülkelerinde ise ortalama 144 dolar düzeyindedir. Türkiye’de aynı yıl fiyat 162 dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de sanayide kullanılan doğal gazın fiyatı 2005 yılında 215 dolara yükselmiştir. Gübre ithalatında bağımlı olduğumuz iki ülke olan Rusya ve Ukrayna’daki doğal gaz fiyatlarının düşük seviyesi özellikle dikkat çekicidir.

Gübre sektörünün bir diğer önemli hammaddesi fosfatta tüm ihtiyacımız hala yurtdışından karşılanmaktadır. Gübre sanayinin hammaddelerinden amonyak, pirit ve kükürdün tümü, nafta, ara ürünlerden ise fosforik asit, nitrik asit, sülfürik asitin tümüne yakını benzer şekilde ithal edilmektedir. Üstelik bu ürünlerde gümrük vergileri neredeyse sıfıra indirilmiştir. Bu mallara ilişkin dış ticaret rejimi, ithalatı teşvik eder mahiyettedir.

Gübre sektöründe ihtiyaç duyulan sülfürik asit, pirit gibi ara ürünlerin üretim maliyetlerinin yükselmesinde sektörde özelleştirme politikalarının ciddi etkileri olmuştur. Ayrıca, bu ara ürünlerin ithalat fiyatları da oldukça yüksek bir seviyededir. İthal sülfürik asit şu anda piyasaya hâkim durumdadır. Gerek ithal edilen gübrelerin gerek de ara girdilerin –örneğin sülfürik asit- insan sağlığına ve çevreye olumsuz etkisi, tarım topraklarına zarar veriyor oluşu göz önünde tutulması gereken bir diğer sorundur.

Üretimde işçilik giderleri

Gübre üretiminde işçilik giderleri, kullanılan hammadde ve ara girdiler dışında bir diğer maliyet unsurudur. Ancak, sektörde işçilik giderlerinin üretim maliyetleri içerisindeki payı oldukça düşüktür. Örneğin, sektörün önde gelen işletmelerinden Bandırma Gübre Fabrikaları A.Ş. ‘ın (Bagfaş) 2005 yılı mali tabloları incelendiğinde; üretim maliyeti içinde hammadde ve malzemelerin payı %86,2 iken, direkt işçilik giderinin oranı %1,2 kadardır. Diğer yandan, ticari maliyetler içinde maaş, ücret ve sosyal yardımların toplam payı ancak %6’ya ulaşmaktadır.

Dolayısıyla bu sektörde, işgücü maliyetlerinin önemli bir unsur olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, işgücünden yapılacak tasarrufların, rekabet gücünün arttırılmasında önemli bir etkisi olmayacaktır.

Gübre üretimi ve ithalat

Türkiye, gübre sektöründe giderek ithalata bağımlı hale gelmektedir. Ülkemizin 1982 yılında yurtdışından satın aldığı gübre miktarı 371 bin ton iken, aynı yıl 2,9 milyon ton gübre üretilmekteydi. 2004 yılına gelindiğinde ise üretilen gübre miktarı, 23 yılda yalnızca %9 artarken; gübre ithalatı tam 7 katına çıkmıştır. Gübre üretimi, 2004 yılında 3,2 tona, ithalat ise 2,7 milyon tona ulaşmıştır. 23 yıllık bu dönemde ithalatın üretime oranı %13'ten %85'e kadar yükselmiştir.

DPT, 2005 yılı için ithalat miktarının arttığını ve 3.215 tona yükselmiş olduğunu tahmin etmektedir. Buna karşılık üretimde son iki yılda görülen düşme eğiliminin önümüzdeki yıllarda devam edeceği düşünülmektedir.

1980'li yılların başından itibaren, gübre ithalatının artmasında talebin hızlı bir şekilde büyümesi önemli bir faktörken, son yıllardaki ithalat artışlarında ana neden ise yurtdışı fiyatlarla rekabet edilememesidir. Keza, ülkemizde gübre talebi 5 milyon ton düzeyinde sabitlenmiş durumdadır. Bundan böyle üretimdeki düşmeye paralel olarak ithalatın artacağı varsayılmaktadır.

Son yıllarda yerli üretici şirketlerin, yurtdışından ithal ettikleri dökme gübreyi kendi üretimleriyleymiş gibi ambalajlayıp piyasaya sürdükleri bilinmektedir. Piyasaya sürülen bu ürünler, hem üretim hem de ithalat verilerine dâhil edilerek çift giriş yapılmıştır. Bu nedenle, ithalatla birlikte toplam talebin 5 milyon ton civarında olduğu gübre pazarında, rakamlarda 1 milyon ton dolayında fazlalılık çıktığı gözükmemektedir. Bu durum sektörde, özelleştirme ve liberal dış ticaret politikalarıyla denetimsizliğin arttığını göstermektedir.

Diğer yandan, Türkiye gübre sektöründe dışa açık ekonomik modelin benimsendiği 1980'li yılların başından itibaren net ithalatçı konumundadır. 2005 yılında Türkiye 752 milyon dolar tutarında gübre ithal etmiş, ancak 38 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirebilmiştir. Türkiye gübre sektöründeki ithalata bağımlı yapı nedeniyle, yüklü meblağlarda döviz kaybı yaşamaktadır. 2005 yılında Türkiye'nin döviz kaybı 714 milyon doları bulmuştur.

Dünyada Gübre Talebi ve Üretim

Düşük tahıl fiyatları buna karşılık yüksek gübre fiyatları nedeniyle tüm dünyada talebin 2005/2006 alım döneminde sabit kalacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, bir önceki dönemde talepte görülen genişlemenin durması beklenmektedir. Buna göre, dünyada 2005/2006 döneminde talebin azotlu gübrelerde yalnızca %0,9 artacağı öngörülmüşken, potaslı ve fosfatlı gübrelerde ise sırasıyla %0,5 ile %2,3 oranında küçüleceği tahmin edilmektedir. 2004/2005 döneminde Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da gübre tüketimi ise %5 oranında azalmıştır.

Takvim yılına göre 2005'te ise dünya gübre tüketimi yine %0,3 küçülmüştür. Üretimde ise azotlu ve potaslı gübrelerdeki üretim artışı ortalama %3 gerçekleşirken, fosfatlı gübrelerde kayda değer bir artış görülmemiştir. 2006 yılında gübre üretiminin dünyada %1,4 oranında artması beklenmektedir.

Yurtiçi ve yurtdışı fiyatlarda makas açılıyor

Gübre sektöründe üretimin düşmeye başlaması buna karşılık ithalatın hızlı biçimde artmasının arkasında büyük ölçüde, maliyetlerden kaynaklı iç ve dış fiyatlar arasındaki fark yatmaktadır. Özellikle, 2002 yılının son döneminden itibaren gübrede yurtiçi fiyatlar ile yurtdışı fiyatlar arasındaki makas ciddi biçimde açılmıştır. Açılan bu makası göstermesi açısından ülkemizde

yaygın biçimde kullanılan iki ayrı cins gübrenin yurtiçi ve yurtdışı fiyatlarının karşılaştırılması aydınlatıcı olacaktır.

2006 Nisan itibarıyla, fosfat içeren DAP (18.46.0) cinsi gübrenin ton başına yurtiçi fiyatı 236 dolar iken, yurtdışı fiyatı 151 dolar düzeyindedir. Azotlu gübre sınıfına giren, Üre (46.0.0) cinsi gübrenin yurtiçi fiyatı 198 dolar, yurtdışı fiyatı ise 105 dolardır. Aşırı değerli TL, bu fiyat farkını açıklayan faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Özellikle 2002 yılından sonra giderek değer kazanan TL, farkın açılmasının temel nedenlerinden biridir. Ancak, fiyatlar arasındaki düzey farkının, kur etkisi fiyatlardan arındırıldığında da ortadan kalkmadığı görülmektedir. Fiyatlara, 2002 yılı ortalama TL/\$ paritesi sabitlenerek bakıldığında DAP gübresinde ithal ile yurtiçi fiyatlar arasında hala 58 dolarlık bir fark bulunmaktadır. Bu fark, ürede ise 67 dolardır.

Görüldüğü gibi, fark bu seviyedeysen, yurtiçinde gübre üreticilerinin üretim yerine ithalat yapmayı tercih etmeleri hiç şaşırtıcı değildir.

Gübreyi nereden ithal ediyoruz?

Gübre ithalatının büyük kısmı dört ülkeden yapılmaktadır. Ukrayna, Rusya Federasyonu, Romanya ve Tunus'tan yapılan ithalatın oranı toplam ithalat içerisinde %80'lerin üzerine çıkmaktadır.

Eski Doğu Bloku ülkelerinde üretilen gübrenin yalnız %15-20'lik kısmı iç pazara verilmektedir. Bu oranın sosyalist 1980'li yıllarda %80 düzeyinde olması, kapitalizme geçtikten sonra bu ülkelerin gübrede ihracata yöneldiklerini göstermektedir. Gübrede agresif dış ticaret politikası izleyen bu ülkeler, hammaddeleri ucuza mal etmeleri nedeniyle dünya pazarlarında kendilerine fiyat rekabeti ile yer açmış durumdadırlar.

Rusya Federasyonu, kendi çıkardığı doğal gazını başka ülkelere, kendi üreticilerine sattığı fiyatın 4,5 katına satmaktadır. Diğer yandan, dünyanın en büyük doğal gaz şirketlerinden olan Gazprom, Rusya'nın en büyük amonyak üreticilerinden Azot Agrichemicals Corporation'da paya sahiptir. Rusya'da gübre sektöründe entegre yapının korunduğu görülmekte, buna karşın geçmişte entegre bir yapının parçaları olan İGSAŞ ve TÜGSAŞ'ın özelleştirme politikalarıyla rekabet edemez hale getirildikleri bilinmektedir.

En büyük ithalatçı ülke olan Ukrayna ise doğal gazı dünyadan yaptığı anlaşmalarla, Türkiye'nin aldığı fiyatın yaklaşık yarısına almaktadır. Sanayicilerine aldığı fiyatın daha altında bir tarife uygulamaktadır.

Tunus fosfatlı gübrelerin ana girdisi olan doğal fosfat rezervlerinde dünya lideridir. Bu nedenle, fosfatlı gübre üretiminde ciddi bir maliyet avantajı elde etmektedir.

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin gübre ithalatı yaptığı ülkeler üretimde kullanılan hammadde ve ara girdileri oldukça ucuza maledebilmekte, dolayısıyla güçlü bir rekabet avantajı kazanmaktadırlar.

Sektörel politikalar

1980 sonrası tercih edilen dışa açık ekonomik model ile birlikte dış ticaret politikalarında serbestleşmeye gidilmiştir. IMF ve Dünya Bankası destekli, iç talebin baskılandığı ve ihracatın teşvik edildiği bu ekonomik modelde, korumacı politikalar terkedilmiştir. Ayrıca, IMF, Dünya Bankası ve AB'nin talepleri doğrultusunda çeşitli sektörlerde yerli üreticilere verilen teşvik ve sübvansiyonlar kaldırılmıştır.

Bu ekonomik modelin en önemli sonuçlarından birisi, hizmet sektörünün şişmesi ve tarım sektörünün küçülmesidir. Tarımın üretilen katmadeger içindeki payı %30'lardan yüzde 11 seviyesine düşmüştür. Tarımdaki bu gelişme, 2001 yılında geçilen Dünya Bankası destekli Doğrudan Gelir Desteği programı ile hızlanmıştır. Bu program, tarım üreticilerine üretim üzerinden değil, sahip olunan tarım arazisi üzerinden yardımı öngördüğü için tarımsal üretim büyük bir yara almıştır.

Gübre tüketimi de, bu gelişmelere paralel olarak süreçten olumsuz etkilenmiştir. 2001 yılından itibaren devlet tarafından çiftçilere sağlanan gübre desteği (sübvansiyon) kaldırılmıştır. Bütün sübvansiyon reformu süresince gübre ve kimyasal ilaç kullanımı %25–30 oranında gerilemiştir. 2005 yılının Eylül ayından itibaren ürün grupları üzerinden gübre desteği yeniden başlatılmış olup sektöre etkisi henüz ortaya çıkmış değildir. Ayrıca, gübre sanayicilerine devlet tarafından herhangi bir teşvik ve sübvansiyon uygulanmamaktadır.

Gübre dış ticaretinde 1994 yılından itibaren AB Ortak Dış Ticaret Politikası uygulanmaktadır. Bu politika, gübre sektörünü baltalayan başat faktörlerden birisidir. Buna göre, gümrük vergileri, AB ve Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış ülkeler için sıfır, diğer ülkeler için %6,5'tir. Türkiye, sadece AB üyesi ülkelerle değil, AB'nin serbest ticaret anlaşması yaptığı üçüncü ülkelerle de her türlü gümrük duvarını kaldırmıştır. Üçüncü ülkeler arasında ise eski Doğu Bloku ülkeleri de bulunmaktadır. Bu ülkelerdeki gübre üretimindeki ucuz hammadde avantajı, rekabette ithalatımızdaki tarife, kota ve vergilerle ne yazık ki dengelenememektedir.

Diğer yandan Türkiye elindeki hammadde olanaklarını kullanamamaktadır. Türkiye, fosfatlı gübre üretiminde değerlendirebileceği Mardin Mazıdağı'nda zengin fosfat yataklarına sahiptir. Gübre sektörü için bu olanak kullanılamamakta, fosfat ihtiyacı ithalatla karşılanmaktadır. Doğal gaz fiyatları ise rekabet ettiğimiz ülkelerde olduğu gibi gübre üreticilerine özel ve uygun şartlarla belirlenmemektedir. Türkiye'de gübre sanayinin yerli üretimle karşılanabilmesi için doğal gaz fiyatlarında, gübre üreticilerine dönük olarak yeni tarifelerin düzenlenmesi gerekmektedir. Organize sanayi bölgesine, refrakter üreticilerine sağlanan olanaklar geniş tarım kesimini ilgilendiren gübre sanayicilerine de tanınmalıdır. Böylece, ülkemiz azotlu gübre üretimindeki yüksek maliyetleri aşağıya çekme şansına sahip olacaktır.

Doğal gaz fiyatlarında gerekli düzenlemeler yapılmaz ise, üretimde hala önemli yer tutan bir tarım sektörüne sahip Türkiye'de, gübre tüketimi yerli üretimle karşılanamaz duruma gelecektir. Türkiye'de standart dışı ve kalitesiz ithal gübreler iç pazarı işgal edecektir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de gübre sektörü, dış ticaretteki yanlış politikalar, gübre hammaddelerinin üretimi ve fiyatlandırılmasına ilişkin gerekli karar ve düzenlemelerin hayata geçirilmemesi, tarım sektöründe ve özellikle gübre kullanımında desteklerin kaldırılması ve son olarak

özelleştirmeler ile çökme noktasına gelmiştir. Ülkede yapılan gübre üretim miktarı yıldan yıla azalmakta, buna karşın ithalat hızlı bir şekilde artmaktadır.

Yerli gübre üretimi, ithal gübrelere göre ciddi bir maliyet dezavantajı taşımaktadır. Bunun en büyük nedeni yukarıda sayılan nedenlerden ötürü, gübre üretiminde hammadde ve ara girdilerden kaynaklanan yüksek maliyetlerdir. Üretim maliyetlerinde, işçiliğin payı ise oldukça düşüktür. Bu sebeple, gübre sanayicilerinin maliyet dezavantajını, işçilik maliyetlerini kısmaya çalışarak aşmaları mümkün değildir.

Yapılması gereken, gübre sektörüne ilişkin çok yönlü önlem ve uygulamaların talep edilmesidir. Bu talepler şu şekilde sıralanabilir:

- Yerli gübre sektörü, etkin dış ticaret politikalarıyla dünyada gübre sektöründe rekabet bozucu uygulamalar gerçekleştiren ülkelere karşı korunmalıdır.
- Bu ülkelere karşı anti-damping uygulamaları, ithalat vergileri ve kotalar getirilmelidir.
- Gübre ithalatında devlet denetimi artırılmalı, standart dışı ürünlerin iç pazara girişinin önüne geçilmelidir.
- Ana girdilerinden biri doğal gaz olan gübre sektörü üreticilerine, gerekli doğal gaz fiyat düzenlemeleri yapılmalıdır.
- Tarımda çiftçiye gübre desteği artırılarak devam ettirilmelidir. Tarımda verimliliği artırmak için gübre kullanımı teşvik edilmelidir.